

VARDİYALİ ÇALIŞMANIN KADININ AİLE VE SOSYAL YAŞAMINA ETKİSİ

Tunç DEMİRBILEK*

Özet

Vardiyalı çalışma, özellikle öğleden sonra ve gece vardiyaları, işçilerin aile ve sosyal yaşamlarına zarar vericidir. Bundan dolayı, etkin vardiya sistemleri programlanırken psiko-sosyolojik, psikolojik, sosyal ve çevresel değişkenler dikkate alınmalıdır. Makale, tekstil ve gıda sanayiinde çalışan 117 kadın işçi örnekleminde vardiyalı çalışmayla ilgili çalışma ve yaşam koşullarını değerlendirmek amacıyla oluşturulmuş bir anketin sonuçlarına yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Vardiyalı çalışma, kadının ikili rolü, aile ve sosyal yaşam

Abstract

The shift systems, particularly afternoon and night shifts, disrupt workers' family and social lives. Therefore, for designing effective shift systems, physiological, psychological, social and environmental variables should be taken into account. This paper is based on the results of a study designed to assess working and living conditions related to the industrial shift workers consisting of a sample of 117 female workers, employed in a textile and food sectors.

Keywords: Shift work, women's two roles, family and social life

Giriş

Esnek iş süreleri içinde en eski modeli oluşturan vardiyalı çalışma birçok gelişmiş ülkede insanın yapısına ve özelliklerine uymayan bir çalışma biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu ülkelerde toplumsal yarar ya da teknolojik zorunluluk olmadığı sürece vardiyalı çalışmaya başvurulmaması önerilmektedir. Vardiyalı çalışmanın zorunluluğu esasen üç nedene dayandırılabilir:

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

- Teknolojik zorunluluk; kesintisiz üretim yapma gerekliliği,
- Kamu yararı; kamuya kesintisiz hizmet verme gereksinimi,
- Karlılık ve verimlilik; üretim donanımından daha çok yararlanma ve daha çok kazanç isteği.

Standart olmayan çalışma saatlerini kapsamamasından dolayı, vardiyalı çalışmanın neden olduğu sorunlar çok boyutlu ve çok değişkenlidir. Sirkadian ritmin** bozulması, vücut ısısının düzensiz değişmesi ve adrenalin salgısı ritimleri nedeniyle, vardiyalı çalışmanın etkileri hem biyolojik, hem de duygusal niteliklidir. Vardiyalı çalışma; metabolizma hızını, kan şekeri düzeyini, zihinsel etkinliği ve iş motivasyonunu etkiler. Bu nedenle vardiyalı işçiler, gündüz işçilerinden daha fazla yorgunluk ve gastroental sorunlardan şikayetçidir ve yemek alışkanlıkları üzerinde vardiyalı çalışmanın olumsuz etkisi vardır. Vardiyalı çalışmanın ortaya çıkarabileceği sorunlarla mücadele için üç faktör uyumlaştırılmalıdır. Bu faktörler; uyku, aile yaşamı ve sosyal yaşam ile sirkadian ritimleridir. Faktörler birbirleriyle karşılıklı olarak ilgilidirler ve birindeki olumsuzluk diğerlerindeki olumlu durumu azaltabilmektedir.

Görüleceği üzere, vardiyalı çalışmanın yarattığı sorunların kökeninde “uyumsuzluk” olgusu yatmaktadır. Çok sayıda birey vardiyalı çalışma nedeniyle ailevi ve sosyal nitelikli etkinliklerden “dışlanma” sorunu yaşamaktadır. Makale, vardiyalı çalışmada uyumu etkileyen bir faktör olarak aile ve sosyal yaşam ile ilgili olup, kadın çalışan açısından konuyu teori ve uygulama açısından irdelemektedir.

1. VARDİYALI ÇALIŞMA KAVRAMI

Vardiyalı çalışma ya da çok ekipli çalışma, bir çalışma biçimi, bir iş örgütlemesi tekniğidir (İncir, 1998: 7). Bu sistemde birden çok çalışma ekibi söz konusudur ve periyodik olarak her ekip vardiya olarak tanımlanan belli bir süre çalışır, sürenin bitiminde diğer ekip işi devralır. Böylece, birden fazla ekip aynı yerde aynı işlevleri gün içinde farklı zaman dilimlerinde yaparak işletmenin 24 saat boyunca ara vermeden üretimde bulunmasını sağlar (İncir, 1998: 7, 25; Erkan, 1995: 231-235). Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) İş İstatistikleri Bürosu

** Organizmanın biyolojik işlevlerinde - hormonal salgılama, vücut ısısı gibi - görülen dalgalanmalar çoğunlukla 24 saatlik dönemler şeklinde yinelenmektedir. Bu 24 saatlik biyolojik ritme sirkadian ritim denilmektedir. Bkz., İncir, 1998: 41.

vardiyalı çalışmayı sabah 8, öğleden sonra 4 saatleri arasındaki periyod dışına sarkan çalışılmış saatlerin yarısından fazlasının yer aldığı herhangi bir tarife (schedule) şeklinde tanımlanmaktadır (White/Keith, May 1990).

Vardiyalı çalışmada kişisel değil, işletme içi çalışma saatlerinin esnekliği söz konusudur (Tuncay, 1995: 57; Kozak, 2000: 118). Vardiyalı çalışma; sabit ve/veya dönüşümlü şekilde olabilirken, süreksiz, yarı sürekli ve sürekli sistem olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. İki ekipli veya çift vardiyalı sistem olarak da bilinen süreksiz vardiya çalışmasında, işletme günde 24 saatten az çalışırken, sabah-akşam veya sabah-gece olmak üzere 16 saat süresince sabit veya dönüşümlü çalışma söz konusudur. Genellikle 3 vardiya ve 3 ekibin yer aldığı yarı sürekli vardiya sisteminde ise, işletme günde 24 saat çalışır. Her iki sistemde de hafta sonlarında ve bayram tatillerinde çalışılmaz. Sürekli ve çok ekipli çalışmada, işletmede günde 24 saat, haftada 7 gün, bayram tatilleri dahil, aralıksız en az dört en fazla yedi ekiple, sabit veya dönüşümlü olarak çalışılır. Süreksiz ve yarı sürekli vardiyalı çalışma, aile ve sosyal yaşamı olumsuz yönde daha az etkilerken, sürekli sistem en olumsuz unsurları barındıran sistem niteliğindedir (İncir, 1998: 25-26; Özevren, 1987: 9-101; Karagüven/Berk, 2001: 249). Bu bağlamda, örneğin İtalya'da yapılan bir inceleme kadınların bazı vardiya türlerini – Cumartesi günü tatil düşünülerek haftada 6 gün çalışılan 4 ekipli 6 saatlik vardiya sistemi gibi – erkeklere göre daha fazla tercih ettiğini ortaya çıkarmıştır (Boulin, June 1993: 514, 519).

Günümüzde giderek 24 saat yaşayan toplum haline gelindiğinden, vardiyalı çalışma ihtiyacı yaygın bir iş stresi faktörü niteliğindedir. İngiltere'de erkeklerin % 21'inin ve kadınların % 14.4'ünün vardiyalı çalıştığı tahmin edilmektedir. Fabrika ve makine teknisyenlerinin % 34'ünün vardiyalı sistemde çalışması örneğinde olduğu gibi, bazı mesleklerde bu oran daha da yükselmektedir (Sutherland/Cooper, 1995: 117). ABD'nde ise 1991 yılında her 5 Amerikan işçisinden biri akşam, gece veya dönüşümlü saatlerde çalışmıştır. Standart olmayan saatlerde bekarlara göre evli işçilerin çalışması daha az olası iken, yaklaşık olarak her 6 işçiden biri evli olarak vardiyalı işçi statüsündedir. Hatta her ikisi de çalışan eşler arasında, her dört çiftin birinde – çocukları varsa üç çiftin birinde – eşlerden birisi vardiyalı çalışan işçidir (Presser, February 2000).

Bir çalışma sisteminin ergonomik niteliği ya da insancılığı, yapılabirlik, dayanabilirlik, kabul edilebilirlik, hoşlanabilirlik ve kendini gerçekleştiribilirlik ölçütlerine göre belirlenmektedir. Çoklu vardiya çalışmasının söz konusu ölçütler bakımından – özellikle gece çalışmasının – dayanabilirlik ve hoşlanabilirlik ölçütlerine yeterince uymadığı görülmektedir. Pek çok araştırma sonuçları, vardiyalı çalışanların iş ve özel yaşamlarını uzlaştıramadıklarını, yaşamlarını düzenlemede güçlük çektiklerini ve bu nedenle de vardiyalı çalışmadan hoşlanmadıklarını göstermektedir (İncir, 1998: 29, 31-32; Erensal, 1993: 48-50). Erensal'ın yaptığı çalışmada da (1995), ankete katılanların % 82.4'ünün “ailelerine yeteri kadar vakit ayırmamanın hoşnutsuzluğunu yaşadığı” saptanmıştır (Erensal, 1995: 178). Bu anlamda, fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik kriterlere göre vardiya sistemleri düzenlenmeli ve vardiya sorunlarının çözümü aşamasında vardiyalı çalışanın hem aktif katılımı sağlanmalı, hem de işletme yönetimiyle arasında güçlü bir iletişim kurulmalıdır (Erensal, 1993: 48-49, 56).

İnsan, sosyal saat ve biyolojik saat olmak üzere iki ayrı saat düzeni ile çevrelenmiş durumdadır. İş saatlerinin gün içindeki payı ve dağılımı, sosyal faaliyetlere ve kişiler arası ilişkilere katılma olanağını belirler (Süreklı, 14-16 Ekim 1999: 228). Sosyal yaşantıda ilişki ve faaliyetler açısından bazı zaman dilimleri söz konusudur. Örneğin, öğün saatleri belirlidir ve ev ziyaretlerinden, toplu eğlence ve dinlence olanaklarından belli saatlerde yararlanılır. Hatta, kamu hizmetlerinden yararlanma önceden belirlenmiş zaman dilimleri içerisinde mümkündür. Dolayısıyla, sosyal yaşamın bireysel yaşamı şekillendiren bir saat düzeni bulunmaktadır. Öte yandan, yaşayan organizmanın da biyolojik saat olarak tanımlanan bir saat düzeni bulunmaktadır. Tüm biyolojik işlevlerin başladığı, bittiği, yoğunlaştığı ya da hafiflediği günün belli saatlerinden söz edilebilir (İncir, 1998: 7; Boulin, June 1993: 516; Nock, 1987: 306). Görüldüğü üzere, diğer tüm faaliyetler esasen çalışma süresinin etrafında düzenlenmektedir. Endüstri toplumu da zaman kavramıyla nitelendirilerek, bu zamanın sosyal ilişkilerle yapılandığı ve iş ile sosyal yaşama ayrılan zaman arasındaki ilişkiye dayandığı belirtilmektedir (Boulin vd., June 1993: 495).

Gündüz çalışması her iki saat düzeniyle uyum içerisinde iken, vardiyalı çalışma – özellikle gece çalışması – çatışma halindedir. Bu

çatışma, bir yandan biyolojik saat yönüyle vardiyalı çalışanın fizyolojik sağlığını etkilerken, diğer yandan sosyal saat yönüyle psiko-sosyal sorunlara yol açabilmektedir (İncir, 1998: 7; Akan vd.; 1989: 93-94, 97). Bu bağlamda, aile ve sosyal yaşam vardiya çalışmasından olumsuz şekilde etkilenmektedir. Öyle ki, vardiyalı çalışanlar boş zaman bulduklarında bu zamanı boş zaman faaliyetleri yerine, üzerlerinde birikmiş yorgunluğu atmak için dinlenerek geçirebilmektedir (Süreklî, 14-16 Ekim 1999: 228). Vardiyalı çalışmanın yol açtığı başlıca psiko-sosyal sorunlar; günlük yaşamı düzenleme güçlükleri, aile ilişkilerinin zedelenmesi ve sosyal ilişkilerin zayıflaması şeklinde ortaya çıkabilmektedir (İncir, 1998: 83-88).

2. VARDİYALI ÇALIŞAN KADINLARIN İKİLİ ROLLERİ

Melbin, özellikle akşam ve gece işçileri açısından vardiyalı çalışmayı “gece yaşayan toplum” olarak adlandırmakta ve geleneksel yaşam biçimine daha az bağlı olan bir toplum olduğunu belirtmektedir (White/Keith, May 1990). Gerçekten, vardiyalı çalışmanın kendine özgü yapısı, vardiyalı çalışana farklı bir yaşam biçimine zorlamaktadır. Bu noktada, özellikle çalışan evli kadınların eve ve işe ait rollerini yerine getirme sürecinde karşılaştıkları normatif öncelik sorunu ortaya çıkmaktadır (Nazlı, 1998: 57). İş ve evdeki rollerin kadın için üç tür gerilim ve çatışmaya yol açtığı belirtilmektedir (Greenhaus, 1989: 25). Bunlar; zaman baskısına dayalı gerilim, çatışan rollerin yarattığı gerilim ve iki alanda birbirinden farklı davranış istenmesinin getirdiği gerilimdir. Bu tür sorunlar daha çok aile içindeki geleneksel cinsiyet rollerinden dolayı ortaya çıkabilmektedir (Day, 1993: 36). Ekonomik üretim sürecine giderek daha fazla katılan kadının rollerinde sosyal rol bölüşümü açısından olumlu bir değişimin varlığından söz edilememektedir. Kadın çalışsa bile, özellikle evli çiftlerde ev işlerinin ağır yükünü büyük ölçüde üstlenmeye devam etmektedir (Washington, June-July 1992: 29; Core, February-March 1994: 6; Tınar, 1996: 114-115). Vardiyalı çalışan kadın işçilerin de mesleki yaşamlarının yanısıra, sosyal rol gereği yüklendikleri “anne ve eş” rolünün getirdiği ev içi sorumlulukların onları “çifte yüklenme” şeklinde zorlaması söz konusudur (Erensal, 1995: 173; Khlal vd., June 2000: 1807-1808). Böylelikle kadın hem evde, hem de işte 7 gün 24 saat “ikili vardiya” biçiminde çalışan birey haline gelmektedir (Gönen vd., 1998: 278; Aytaç vd., Mart 2002: 35). Bir diğer anlatımla,

kadın bütün gün işyerinde çalıştıktan sonra, evdeki ikinci işine her akşam üstü gitmek zorundadır (McGlen/O'Connor, 1983: 241).

Evli çiftlerin çalışma saatleri üzerinde odaklanan araştırmalar, genellikle bu saatlerdeki esnek yapılara yeterince önem vermeme eğiliminde olup, çoğunlukla işçilerin sabit çalışma sürelerini içeren gündüz işlerinde çalıştığını varsaymaktadır. Oysa, Presser araştırmasında (1990) eşlerin iş tarifelerinin (work schedule) birbiriyle çakışmasının, aile yaşamı için önemli bir gösterge olduğunu ileri sürmüştür. Standart olmayan çalışma saatlerinin en büyük riski, aile yaşamında eşitsizlikleri artırmasıdır. Ayrıca, düşük eğitilmiş annelerin, daha iyi eğitilmiş annelere göre standart dışı saatler ve günlerde çalışma olasılığı daha yüksektir (Perry-Jenkins vd., November 2000). Niteliksiz işlerde ve olumsuz çalışma koşullarında çalışan kadınlar için ödenen bedeller çok daha fazla olmaktadır. Bunun nedeni, bu tür işlerde çalışılan saatlerin uzun, alınan ücretin düşük olması ve çoğu zaman kadının iki alandaki rol çatışmasını az da olsa giderecek herhangi bir yardım alamamasıdır. Yapılan bir çok çalışma uzun çalışma saatleri olan, hafta sonu da çalışılan, vardiyalı işlerde çalışan kadınlar için iş ve ailedeki rol çatışmasının arttığını ve hem işten, hem de evlilikten alınan doyumun azaldığını göstermektedir (Vaydanoff, 1989: 5). Nitekim, ABD'de 1980'lerin işçi sınıfı ailelerinde vardiyalı çalışan kadın işçileri ve vardiyalı çalışan erkekler ile eşlerini ele alan araştırmalar, evlilik içinde cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel inançların, standart olmayan çalışma saatleri nedeniyle değişmediğini ortaya çıkarmıştır. 1990'larda ise, işçi sınıfı ve düşük orta sınıf ailelerinde farklı vardiyalı saatlerinde çalışan eşlerin her ikisinin de zaman baskısına maruz kaldığı ve biri çalışırken diğerinin çocuk bakımını üstlendiği saptanmıştır (Presser, February 2000; Perry-Jenkins vd., November 2000).

İş tarifeleri ve evlilik-aile yaşamı kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar da, bazı olumsuz sonuçlara ulaşmıştır. White ve Keith'in 1968 evli kadın ve erkeği kapsayan ve 1980 yılında ilk kez yapılarak, 1983 yılında tekrarlanan araştırması, vardiyalı çalışmanın evlilik ilişkilerinin kalitesi ve istikrarına verdiği zararlara ilişkindir. Araştırma, vardiyalı çalışmanın etkilerini altı değişkenli evlilik kalitesi ve ayrıca boşanma olasılığı açısından değerlendirmiştir. Söz konusu altı evlilik kalitesi değişkeni; "evlilikte mutluluk", "eşlerin birbirini etkilemesi",

“eşler arası anlaşmazlık”, “evlilikle ilgili sorunlar”, “cinsel sorunlar” ve “çocuk bakım sorunları”dır. Sonuçlar, evlilik kalitesi ve mutluluğuna vardiyalı çalışmanın olumsuz etkisinin çok genel olduğunu, ancak evlilik kalitesine ilişkin her bir değişkenin vardiyalı çalışmadan olumsuz şekilde etkilendiğini, bununla birlikte net etkinin göreceli olarak az olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda vardiyalı çalışma nedeniyle üç yıllık periyot boyunca boşanma olasılığının % 7’den % 11’e yükseldiği saptanmıştır (White/Keith, May 1990). Benzer şekilde Staine ve Pleck’in (1983) araştırmasında da vardiyalı çalışmanın, aile faaliyetlerine ayrılan zamanı düzenlemeyi zorlaştırdığı ve aile rollerine daha az zaman ayırma ile iş-aile çatışması düzeyinin artmasıyla bağlantılı olduğu belirlenmiştir (Presser, February 2000).

Presser’in 1987-1988 ve 1992-1994 yıllarında iki aşamalı olarak gerçekleştirdiği araştırma ise, alt örneklem olarak 3.476 evli çifti kapsama almış ve akşam, gece ya da dönüşümlü saatlerde ve hafta sonları çalışmanın, 5 yıl içinde ayrı yaşama ve boşanma açısından evliliklerin sona ermesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Buna göre, ilk aşamada beş yıldan daha az süreyle evli ve çocuklu erkekler arasında sabit gece çalışması, ikinci aşamayla çalışılan günler karşılaştırıldığında ayrı yaşama ya da boşanmayı 6 kat daha fazla olası kılmaktadır. İlk aşamada beş yıldan daha fazla süreyle evli ve çocuklu kadınlar arasında da sabit gece çalışması, söz konusu olasılığı 3 kat artırmaktadır (Presser, February 2000).

Belirtmek gerekir ki, erkekler açısından da vardiyalı çalışma aile ve sosyal yaşamı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Nitekim, Khaleque (Şubat 1999) gelişmekte olan bir ülke niteliğindeki Bengaldeş’deki bir sigara fabrikasında çalışan 60 erkek işçi üzerine yaptığı araştırmada, özellikle öğleden sonra ve gece vardiyalarının işçilerin aile ve sosyal yaşamlarına zarar verdiğini saptamıştır. Haftada dönüşümlü üç vardiya olarak çalışan işçilerin algıladıkları psiko-sosyal sorunları ile ilgili sonuçlar şu şekildedir: İşçilerin % 90’ını aile yaşamına zarar verdiğini, % 87’si sosyal yaşamı sınırladığını, % 91’i boş zaman faaliyetlerini azalttığını, % 85’i yemek öğünü düzenini bozduğunu, % 86’sı uyku yetersizliği çektiğini ve % 100’ü de sağlığını kötü şekilde etkilediğini belirtmiştir (Khaleque, February 1999: 181, 186). Dolayısıyla, işçilerin uyku ve sağlığı üzerinde gece çalışmasının olumsuz etkileri dikkate

alındığında, sirkadian ritimlerdeki bozulmanın, uyku yetersizliğinin ve işçilerin sosyal dışlanmalarının azaltılması açısından gece çalışmasının mümkün olduğu kadar sınırlandırılması gerektiği açıktır.

Ülkemizde ise, Koray vd.'lerinin (1999) İzmir Gıda Sanayiinde çalışan kadınlar üzerine yaptığı araştırmada, kadınların işle ilgili şikayetlerinin başında, işin vardiyalı olması ile çalışma saatlerinin uzamasının geldiği saptanmıştır. Ayrıca, vardiyalı çalışma ev işlerinden çok aile içi ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Derinlemesine görüşme yapılan bir kadın, bu nedenle dört yaşındaki kızının annesinin evinde kaldığını, onu ancak haftada bir tatil günü gördüğünü söylerken, bir diğeri de ilkököl çağındaki üç çocuğuyla da pek ilgilenemediğini belirtmekte ve kendi dediğine göre “çocuklar kendi kendilerine bakmaktadırlar” (Koray vd., Aralık 1999: 156). Örneklerden anlaşılacağı üzere, çalışan kadın geleneksel görevlerini doğal olarak kabullenirken, çalışmak zorunda olduğundan işle ilgili görevlerini kaçınılmaz ve zorunlu bulmakta ve özellikle evlenip çocuk sahibi olunca da bu iki alandaki görevler ağır gelmekte, yorgunluk ve yıpranma artmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, çalışan kadının çoklu roller üstlenmek zorunda kalmasıyla rol alanı genişlemektedir. Günlük yaşam sorumluluklarının kadının görevi olarak kabul edilmesi bunda etkili olmaktadır. Gerek Gönen vd.'lerinin (1998), gerekse Koray vd.'lerinin (Aralık 1999) yaptıkları araştırmalarda, mutfak, giyim yönetimi, konut bakımı, sosyal yaşam ve boş zamanın düzenlenmesi, ebeveyn sorumlulukları gibi faaliyetleri kadınların, para yönetimi ile ilişkili faaliyetleri ise erkeklerin ağırlıklı olarak gerçekleştirdikleri saptanmıştır (Gönen vd., 1998: 282-284; Koray vd., Aralık 1999: 190-191).

Bu sonuçları destekleyen şekilde, Aytaç vd.'lerinin (Mart 2002) Bursa'daki tekstil ve gıda sektöründe çalışan 500 kadına – 294'ü vardiyalı çalışmakta – yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada, % 64'ü geçimini sağlamak için çalışan kadınların % 34'ü “fazla mesai, hafta sonu ve gece vardiyasında çalışmasından dolayı aile ortamında çatışma çıktığını” belirtmektedir. Yine kadınların % 48'ine göre, çalışmasından dolayı aile içinde ve çevrede karşılaştığı en önemli sorun “aile içindeki rol ve görevlerinde aksaklıklar olması”dır. Özetle, araştırma sonuçlarına göre evli, ilköğretim ve lise mezunu olup çalıştığı işten beklentisi sadece geçimini sağlamak olan kadın işgücünün ailede karşılaştığı en önemli

sorun, “fazla mesai, hafta sonu ve gece vardiyaları nedeni ile aile ortamında yaşadığı çatışma”dır (Aytaç vd., Mart 2002: 62, 69, 80). Bundan dolayı, Yerlikaya vd.’lerinin (1999) yaptıkları araştırmada ortaya çıktığı gibi, kadın işçilerde medeni durumu ne olursa olsun vardiyalı çalışma isteği gözlenmemektedir. Bir tekstil fabrikasında çalışan 100 kadın işçiden hiçbiri iş ve evdeki ikili iş yükünden kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik olarak “vardiyalı çalışmayı” tercih etmemiştir (Yerlikaya vd., Temmuz-Eylül 1999: 31). Bir diğer ifadeyle, vardiyalı çalışmayı esnek iş süresi olarak tercih etmemektedirler. Buna göre, ABD ile benzer şekilde (Presser, February 2000), ülkemizde de vardiyalı çalışmanın işçilerin kişisel tercihlerinin yerine, büyük ölçüde işverenlerin taleplerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Öte yandan, iş ve aile görevleri arasındaki çatışmaları çözümlemede kadının dört olası stratejisinden birisi, her ne kadar bazı sorunlar yaratsa da vardiyalı çalışmadır. Günümüzde çok sayıda işletme, işçilerin iş ve aile yaşamı taleplerini daha iyi dengelemelerine yardım etmeye çalışmaktadır. Bu noktada, özellikle esnek vardiya düzenlemelerine (Tuncay, 1995: 65) ve çocuk bakım düzenlemelerinin değişik biçimlerine başvurulabilmektedir (Barling, 1994: 64; Milkovich/Boudreau, 1988: 508-509). Bu anlamda, bazı işçiler çocuk bakımı sorununu çözmek amacıyla vardiya çalışmasını seçebilmektedir (White/Keith, May 1990). Gerçekten, çalışan anneler – özellikle evli olanlar – her iki ebeveynin de çocuk bakımını ortaklaşa koordine edebilmesi için, standart olmayan çalışma saatlerini tercih etmektedir. Örneğin, 1985 yılında ABD’de tam zamanlı çalışan ve okul öncesi eğitimde çocukları olan her iki ebeveyninde çalıştığı ailelerin 1/3’ünde ya anne ya da baba akşam, gece veya dönüşümlü vardiyalı bir işte çalışmaktadır. Çocuk bakımı için kendi iş tarifelerini uyumlaştıran ebeveyn, çoğunlukla babalara nazaran annelerdir. Kuşkusuz, iş’i aile’ye uyumlaştırmaya çalışmanın yanısıra, aile’nin iş’e uyumlaştırılması da bir çözüm yoludur. Gerçekten, iş ve aile dengesinin bir yönü çalışan annelerin işlerinin zaman taleplerini azaltma veya düzenleme iken, diğeri de giderek artan bir şekilde “aile yaşamı” taleplerini azaltmayı içerir. Örneğin, dışarıda yemek yeme, dondurulmuş gıda kullanma, çamaşırların kuru temizlemeciye gönderilmesi gibi. Nihayet, çocuk sahibi olmayı erteleyerek ya da daha az sayıda çocuk sahibi olarak kadın istihdamda kalmayı da sürdürebilir (Moen, 1992: 38-41).

3. VARDİYALI ÇALIŞAN KADINLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı, vardiyalı çalışmanın kadının aile ve sosyal yaşamına etkisini incelemektir. Kasım-Aralık 2001 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve İzmir ili Gıda sanayiinde 69 ve tekstil sanayiinde 48 olmak üzere toplam 117 kadını kapsayan araştırma 40 sorudan oluşan bir anket uygulamasına dayanmaktadır.

3.2. ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.2.1. Demografik Özellikler

Örnekleme oluşturan kadınların % 16'sı 19 yaşın altındayken, % 60'ı 20-30 yaşları arasındadır. Medeni durum açısından % 43'ü bekar ve % 45'i evlidir. Eğitim düzeyleri konusunda kadınların yarıya yakını (%47) ilkokul mezunu olup, kadınların eş/nişanlılarında bu oran % 36'ya düşmektedir. Kadınların eş ve nişanlılarının mesleğine bakıldığında, % 43'ünün memur, % 24'ünün serbest ve ancak % 19'unun işçi olduğu anlaşılmaktadır.

Çocuk sahibi olan 47 kadının (geri kalan 70 kadın içerisinde 10'unun çocuğu bulunmazken, 50'si bekar ve 10'u nişanlıdır) % 49'u tek çocuk sahibidir. Çocuk sahibi olan kadınlar arasında 17 kadının iki, 6 kadının üç ve 1 kadının da dört çocuğu bulunmaktadır. Kadınların aile tip ve büyüklüğü ise şu şekildedir: 85 kadın7 (% 73) çekirdek aile ve 32 kadın (% 27) geniş aile içinde yaşamaktadır ve hane halkı büyüklüğü 4. 31'dir.

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı

Özellikler	S	%
Yaş		
19 ve altı	19	16
20-25	45	39
26-30	25	21
31-35	15	13
36-40	8	7
41-45	4	3
46+	1	1
Eğitim Durumu		
Okur – yazar	1	1
İlkokul	55	47
Ortaokul	15	13
Lise	11	9
Lise Dengi Meslek	16	14
Yüksekokul / Fakülte	19	16
Medeni Durumu		
Hiç evlenmedi	50	43
Nişanlı	10	8
Evli (İmam + Resmi)	40	34
Evli (İmam)	2	2
Evli (Resmi)	10	8
Ayrı Yaşıyor	1	1
Boşanmış	1	1
Dul	3	3
Toplam	117	100.0

3.2.2. Cinsiyete Dayalı İş Bölümü ve Kadının Çalışmaya Bakış Açısı

Vardiyalı çalışan kadın açısından ailedeki cinsiyete dayalı iş bölümü pek değişmemektedir. Kadınların ancak % 12'si ev işlerinde eşinden yardım almaktadır. Günlük alışverişte aile büyüklerinin yardımı olduğu gözükse bile (% 34), bu durumun örneklemin % 52'sinin bekar ve nişanlı olmasıyla bağlantılı olduğu dikkate alındığında, bu sorumluluğun da yeteri kadar paylaşılmadığı anlaşılmaktadır. Ev eşyası alımı ile yaşlı ve hastaların bakımı dışında, ev dışında ve para yönetimiyle ilgili işlerin erkekler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Kuşkusuz bu durum, eğitim düzeyi düşük ailelerde geleneksel değer ve yargıların daha zor ve yavaş değişime uğramasına dayanmaktadır. Belirtmek gerekir ki, okul-

öğretmen ilişkilerindeki kadının çok düşük düzeydeki rolü, vardiyalı çalışmanın standart olmayan çalışma saatleri nedeniyle kadının bu faaliyet için yeterli ve uygun zaman bulamamasından da kaynaklanabilmektedir. Öte yandan, kadınların % 57'si “eşi çalışan bir erkeğin evde her türlü işe yardımcı olması gerektiğini” belirterek, iş ve sorumlulukların eşit şekilde paylaşılmasını istemektedir.

Tablo 2. Evdeki İş ve Sorumlulukların Aile Bireylerince Paylaşımı

İş Kim	Eşi	Kendi	Eşiyle Birlikte	Aile Büyükleri	Çocuk	Kendi ve Çocuk	TOPLAM
Günlük Alışveriş	18 (% 15)	36 (% 31)	22 (% 19)	40 (% 34)	-	1 (% 1)	117 (% 100)
Ev İşleri	2 (% 2)	64 (% 55)	14 (% 12)	36 (% 30)	-	1 (% 1)	117 (% 100)
Ev Eşyası Alımı	9 (% 8)	30 (% 26)	40 (%34)	38 (% 32)	-	-	117 (% 100)
Okul- Öğretmen İlişkileri	14 (% 30)	3 (% 6)	7 (% 15)	23 (% 49)	-	-	47 (*) (% 100)
Fatura Yatırma	42 (% 36)	22 (% 18)	9 (% 8)	42 (% 36)	2 (% 2)	-	117 (% 100)
Taksit Yatırma	38 (% 32)	31 (% 27)	12 (% 10)	36 (% 31)	-	-	117 (% 100)
Mektup	39 (% 33)	34 (% 29)	12 (% 10)	29 (% 25)	2 (% 2)	1 (% 1)	117 (% 100)
Yaşlı- Hasta Bakımı	1 (% 2)	15 (% 26)	20 (% 36)	19 (% 34)	-	1 (% 2)	56 (**) (% 100)

(*) Geri kalan 70 kadın ya bekar ya nişanlı ya da evli fakat, çocuksuzdur.

(**) Geri kalan 61'i cevapsız.

Vardiyalı çalışan kadınlarda en önemli çalışma nedeni ekonomik ihtiyaçtır (69 kadın, % 59). Bu anlamda çalışma ile sağlanan en büyük fayda ise, az ya da çok bir gelir elde ederek aile gelirine katkıda bulunmaktır (70 kadın, % 60). Benzer şekilde Koray (1993), Koray vd. (Aralık 1999) ve Aytaç vd. (Mart 2002)'nin yaptığı araştırmalarda da kadınların parasal nedenlerle çalıştıkları saptanmıştır (Koray, 1993: 89-91; Koray vd., Aralık 1999: 180; Aytaç vd., Mart 2002: 61-62).

Tablo 3. Kadınların Çalışma Nedenleri

	Sayı	%
Para İhtiyacı	69	59
Ev Dışında Üretken Olma	28	24
Toplumda Saygınlık	6	5
Çeyiz	14	12
Toplam	117	100.0

Tablo 4. Çalışmanın Kadına Sağladığı Fayda

	Sayı	%
Aile Gelirine Katkı	70	60
Aile Dışı Çevreyi Tanıma	4	3
Başarı ve Kendine Güven	43	37
Hiçbir Fayda Sağlamaz	-	-
Toplam	117	100.0

3.2.3. Çalışma Koşulları

3.2.3.1. Genel Olarak

Kadınların çok büyük bir bölümü (% 86) sigortalı olarak çalışmakta ve yarıya yakını (55 kadın, % 47) asgari ücret almaktadır. Geriye kalanların ücreti 200–300 milyon arasında değişmektedir. Üç vardiyalı olarak çalışılması nedeniyle de günlük çalışma süreleri tamamında 8 saattir. Hafta tatili iznini kadınların hepsi kullanırken, % 80’i yıllık ücretli izine çıktığını belirtmiştir. Belirtmek gerekir ki, 23 kadın (% 20) 1 yıldan az süreden beri işyerinde çalıştığından yıllık ücretli izin hakkını kullanamamaktadır. Sosyal yardım açısından ise, kadınlar en fazla sırasıyla yemek yardımı (80 kadın), giyim yardımı (79 kadın) ve gıda yardımı (23 kadın) almaktadır.

Genç yaşlarda olmaları nedeniyle, kadınların dörtte üçü (88 kadın) 10 yıldan az bir süredir ev dışında çalışmaktadır. Bunun yanısıra, ev dışında çalışma süresi ile sigortalı olma süresi (10 yıldan az süreyle sigortalı olma oranı % 76’dır) arasında paralellik olduğu saptanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, kadınların % 57’si işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından çalışma koşullarından şikayetçi değildir. İşini sağlığı açısından zararlı gören kadınların (% 43) en önemli şikayeti, “işin çok yorucu” olmasıdır. Yapılan işlerin fazla nitelik gerektirmemesine karşın,

tek düze işler olduğundan, yoğun bir dikkat ve sabır istediğinden, sürekli olarak ayakta durarak ya da gidip gelerek veya oturarak yapıldığından fiziksel açıdan yorucu ve yıpratıcı işler olduğu açıktır.

Kadınların işyerinde memnun oldukları konuların başında iş arkadaşları gelmektedir. Kadınların % 59'u "iş arkadaşlarının iyi" olduğunu vurgulamaktadır. Buna karşılık kadınların memnun olmadıkları temel konu ise, ücretlerin düşüklüğüdür. Gerçekten, kadınların çalışmadan bekledikleri en önemli katkının "ekonomik" olması ve fakat önemli kısmının asgari ücret almaları nedeniyle de ücretlerinden memnun olmadıkları görülmektedir.

3.2.3.2. Vardiyalı Çalışma

Tamamı üç vardiyalı çalışan kadınların üçte ikisi (% 66), 1-5 yıllık süre arasında hem vardiyalı bir işte, hem de aynı işyerinde çalışmaktadır. Vardiyalı çalışan kadınların % 68'inde işyerinde kreş bulunmamakta ve % 33'ü de işyerine servis ile gidip gelmemektedir. Bu bağlamda, çocuk sahibi olan kadınların çocuklarına çoğunlukla (% 65) büyükanneler bakmaktadır. Ayrıca, çocukların bakımı konusunda kreş (8 kadın) ve bakıcıdan (6 kadın) yararlanılmakta, 10 kadın kendi başına çocuklarıyla ilgilenirken, 2 kadın çocukların kendi kendilerine baktıklarını ifade etmektedir. Kuşkusuz, kadınların üçte birinde işyerine ulaşım sorununun bulunması, vardiyalı çalışmadan duyulan memnuniyeti azaltıcı bir etki yapabilir.

Kadınların % 44'ü herhangi bir sağlık muayenesinden geçmeden çalıştığını belirtirken, % 35'i de vardiyada ara dinlenmesi verilmediğini ifade etmiştir. Ancak, vardiya değişimlerinin düzenli olduğu görülmektedir.

Vardiyalı çalışmadan duyulan memnuniyet düzeyine bakıldığında, kadınların % 74'ü (86 kadın) vardiyalı çalışmaktan memnun iken, bu oran vardiyasız çalışmak isteyip istemediği sorulduğunda % 39'a (45 kadın) düşmektedir. Öte yandan, daha önce vardiyasız bir işte çalışmış olan kadın sayısı 62'dir. Bu kadınların vardiyasız iş ile vardiyalı işi karşılaştırmaları istendiğinde, 62 kadının 35'i (% 57) vardiyalı çalışmayı daha zor bulmaktadır. Evlilik ve aile yaşamı kalitesi ile ilgili bir başka faktör de, her ikisi de vardiyalı işte çalışan eşlerin boş zamanlarının çakışması durumudur. Örneklem içerisinde 17 kadın, eşinin vardiyalı bir

işte çalıştığını ve ancak 8 kadın eşleriyle vardiya saatlerinin aynı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 5. Vardiyalı İşte Çalışma Süresi

Yıl	Sayı	%
0-1	21	19
2-5	56	47
6-9	26	22
10-15	10	9
16 ve üstü	4	3
Toplam	117	100.0

Tablo 6. Bu İşyerinde Çalışma Süresi

Yıl	Sayı	%
0-1	23	20
2-5	53	45
6-9	27	23
10-15	10	9
16 ve üstü	4	3
Toplam	117	100.0

Varyans Analizi Sonuçları

Vardiyalı çalışmanın aile ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri Tablo 7’de görüldüğü gibi, 12 etki seçeneği açısından incelenmiştir. Her bir seçenek için etki olumsuz özelliğe sahip ise 1 puan, olumlu özelliğe sahipse 10 puan verilmiştir. Etki seçenekleri içerisinde A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A11 ve A12 aile ve sosyal yaşam üzerinde olumsuz etki yaptığından “1 puan”, A9 ve A10 ise olumlu etki yaptığından “10 puan” almıştır. Daha sonra ortalama etki puanı elde edilmiştir.

Yaş, eğitim durumu, medeni durum, eşin eğitim durumu, eşin mesleği ve çocuk değişkenlerine göre ortalama etki puanına varyans analizi uygulanmıştır. Gruplar arasında fark varsa, bu farkın kaynağı DUNCAN Post Hoc testi ile araştırılmıştır. Aşağıda varyans analiz tablolarına ait F değeri ile bu değere ait p-değerleri verilecektir. Ayrıca DUNCAN testinin ayrıştırdığı gruplar belirtilip, yorumları üzerinde durulacaktır.

Tablo 7. Vardiyalı Çalışmanın Aile ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri

Etki	Evet	Hayır	Toplam
A1: Ev işlerinin aksamaması	51 (% 44)	66 (% 56)	117 (%100)
A2: Günlük işlerin aksamaması	47 (% 40)	70 (% 60)	117 (%100)
A3: Ev düzeninin bozulması	85 (% 73)	32 (% 27)	117 (%100)
A4: Çocuklarla ilgilenememe (*)	45 (% 96)	2 (% 4)	47 (% 100)
A5: Çocuk bakımı sorunu (*)	37 (% 79)	10 (% 21)	47 (% 100)
A6: Eşiyle ilgilenememe (**)	40 (% 77)	12 (% 23)	52 (% 100)
A7: Sosyal ilişkilerin zayıflaması	94 (% 80)	23 (% 20)	117 (%100)
A8: Eşin gece vardiyasını istememesi (**)	32 (% 62)	20 (% 38)	52 (% 100)
A9: Ev işlerini eşiyle paylaşma (**)	26 (% 50)	26 (% 50)	52 (% 100)
A10: Ev işlerini programlama	90 (% 77)	27 (% 23)	117 (%100)
A11: Yorulup, yıpranma	81 (% 69)	36 (% 31)	117 (%100)
A12: Uykusuz kalma	104 (% 89)	13 (% 11)	117 (%100)

(*) Geri kalan 70 kadın; bekar, nişanlı ve evli fakat, çocuksuz olanların toplamıdır..

(**) Geri kalan 65 kadın; bekar, nişanlı, ayrı yaşayan, boşanmış ve dul olanların toplamıdır.

Yaş

Yaş'ın F-değeri = 107.468 [0.000] olup, yaş grupları arasında bir farkın olduğunu göstermektedir. Yaş grupları arttıkça vardiyalı çalışmadan duyulan memnuniyet artmaktadır. Bu durum, çalışmanın anlam ve değerinin yaş ilerledikçe değişebildiğini göstermektedir. Büyük ölçüde bekar olan ve para ihtiyacı nedeniyle çalışan 25 yaş altı gruba karşın, 31 ve üstü yaş için aile gelirine katkının yanısıra başarı ve kendine güven ihtiyacı da etkili olabilmektedir.

Eğitim Durumu

Eğitimin F-değeri = 181.060 [0.000] olup, eğitim grupları arasında bir farkın olduğunu göstermektedir. Eğitim grupları arttıkça vardiyalı çalışmadan duyulan memnuniyet artmaktadır. Özellikle lise ve altı öğrenim düzeyinde olanların vasıfsız işçilik nedeniyle duydukları memnuniyetsizliğe karşın, meslek lisesi mezunlarının memnuniyeti dikkat çekicidir. Eğitimin kadın açısından güven verici bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Medeni Durum

Medeni durumun F-değeri = 105.482 [0.000] olup, medeni durum grupları arasında bir farkın olduğunu göstermektedir. Vardiyalı

çalışmadan bekar ve nişanlıların memnuniyet düzeyleri düşük iken, evli ve dulların yüksektir. Bu sonuç, yaşa ilişkin verileri destekler niteliktedir.

Eş Meslek

Eş ve nişanlının mesleki konumunun F-değeri = 150.146 [0.000] olup, eş ve nişanlı meslek grupları arasında bir farkın olduğunu göstermektedir. Meslek gruplarının hiç birisinde eş ve nişanlılar vardiyalı çalışmadan memnun değildir. İşçiler en fazla memnuniyetsiz grup iken, serbest çalışanlar en az düzeyde memnuniyetsiz olan gruptur. Belirtmek gerekir ki, evli olan 52 kadının 32'sinde eşleri gece vardiyasında çalışmasını istememektedir (Bkz., Tablo 7).

Eş Eğitim

Eş ve nişanlının eğitim durumunun F-değeri = 186.488 [0.000] olup, eş ve nişanlı eğitim grupları arasında bir farkın olduğunu göstermektedir. Eğitim gruplarının hiç birisinde eş ve nişanlılar, meslek gruplarında olduğu gibi vardiyalı çalışmadan memnun değildir. En fazla memnuniyetsiz grup da önce ortaokul, sonra da ilkokul mezunu olanlardır. Her iki sonuçtan hareketle eşler açısından kadın çalışmasının, "aile gelirine katkı" temelinde bir gereklilik şeklinde görüldüğü ileri sürülebilir.

Çocuk

Çocuk sayısının F-değeri = 58.166 [0.000] olup, çocuk sayıları arasında bir farkın olduğunu göstermektedir. Çocuk sayısı ne olursa olsun kadınlar vardiyalı çalışmaktan memnun değildir. Vardiyalı çalışma nedeniyle çocuklu kadınlar çocuklarıyla yeterince ilgilenemediklerini ve bakım sorunu yaşadıklarını belirtmektedir (Bkz., Tablo 7).

Sonuç olarak, vardiyalı çalışmanın aile ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri konusunda şu bulgulara ulaşılmıştır. Kadınlar vardiyalı çalışmanın;

- ev düzenini bozduğunu,
- çocuk bakımında sorunlara neden olduğunu,
- eşiyile ve çocuklarıyla yeterince ilgilenememelerine yol açtığını,
- sosyal ilişkilerini zayıflattığını,

- yorucu ve yıpratıcı olduğunu, uykusuz kaldıklarını ve
- eşlerinin eğitim durumu ve mesleki konumu ne olursa olsun özellikle gece vardiyasında çalışmalarını istemediklerini

belirtmişlerdir.

SONUÇ

Vardiyalı çalışma çoğu işçi bakımından temel stres kaynağıdır. Kadının ev dışındaki çalışma rolü ile evde ağırlıklı olarak yüklendiği geleneksel rolleri çatışma içinde olduğundan, kadın için stres kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle, iş tarifeleri ile boş zaman ve aileye ayrılan zaman arasındaki karşılıklı etkileşim iş, aile ve yaşam doyumunda bir faktör olarak dikkate alınmalıdır.

Günlük yaşamda ev ve iş'in dengelenmesi açısından aile yaşamının aile üyelerinin iş talepleriyle uyumlaştırılması gerekmektedir. Standart olmayan zamanlarda çalışıldığından vardiyalı çalışma, bir yönüyle esnek zaman düzenlemeleri nedeniyle işçilere boş zaman ve aile etkinlikleri için yeterli süre sağlayabilirken, diğer yönüyle özellikle geriye dönüşümlü vardiya sisteminde ve gece çalışmasında aile ve sosyal yaşam kalitesini olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, vardiyalı çalışmanın oldukça yorucu çalışma ortamından sonra, genç kızların ailelerine yardım ettikleri ve evli kadınların ise önemli ölçüde paylaşımsız olarak ev-içi sorumluluklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Vardiyalı çalışmanın kadının aile ve sosyal yaşamında neden olduğu en önemli sorunların da, ev düzenini bozması (% 79), eşyle ve çocuklarıyla yeterince ilgilenememe (% 96 ve % 77) ile sosyal ilişkilerin bozulması (% 80) olduğu görülmektedir.

Öte yandan, endüstriyel olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki vardiyalı çalışan işçilerin iş ve yaşam koşulları birbirinden oldukça farklıdır. Aşırı sıcak ya da soğuk ortam, kalabalık ya da gürültülü çevre, beslenme bozukluğu, hijyenik olmayan çalışma ve yaşam koşulları, ulaşım zorlukları ve uzun çalışma saatleri gibi gelişmekte olan ülkelerdeki birtakım elverişsiz çalışma koşulları, gelişmiş ülkelere göre bu ülkelerdeki vardiyalı çalışmayı daha zorlaştırmaktadır. Vardiyalı çalışan işçilerin sağlık bozukluğu sadece uyku kargaşasına ve yorgunluğa değil, aynı zamanda psiko-sosyal sorunları nedeniyle azalan iyilik hallerinden kaynaklanan çok sayıda faktörün bileşenine bağlıdır. Bundan

dolayı, işçilerin sirkadian ritimlerini, uyku ve yemek alışkanlıklarını, vardiya tercihlerini, ailedeki rollerini, sosyo-kültürel faaliyetlerini ve çalışma ve yaşam koşullarını içeren psiko-sosyal, psikolojik, sosyal ve çevresel değişkenler, etkin bir vardiya sistemi dizayn edilirken dikkate alınmalıdır. Ayrıca, işçilerin gündüz ya da gece tipli olmasına göre gece çalışmasının azaltılması ve iş tarifelerinin yeniden düzenlenmesi, geriye değil ileriye dönük vardiya rotasyon sisteminin kullanılması, onların vardiyalı çalışmaya uyumlarını ve toleranslarını iyileştirebilir ve yaşam kalitelerini artırabilir. Sonuçta, genelde vardiyalı çalışanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve özelde ise vardiyalı çalışan kadınların sağlıklı ve verimli olarak “çalışan”, “eş” ve “anne” rollerini etkin şekilde oynayabilmeleri için vardiyalı çalışma ekonomik ve sosyal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

AKAN, Yaşar/SOĞANCIOĞLU, Şeniz/PAMUKÇU, Fehmi (1989); “Vardiya Çalışmasının Yarattığı Stres”, 2. Ulusal Ergonomi Kongresi, MPM Yayın No: 379, Ankara.

AYTAÇ, Serpil / SEVÜKTEKİN, Mustafa /İŞİĞİÇOK, Özlem / BAYRAM, Nuran / YILDIZ, Selver / ERYİĞİT, Kadir Yasin (Mart 2002); Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği, TİSK Yayın No: 219, Ankara.

BARLING, Julian (1994); “Work and Family: In Search of More Effective Workplace Interventions”, Ed.: Carry L. Cooper/Denise M. Rousseau, Trends in Organizational Behavior, Vol. 1, Chichester.

BOULIN, Jean-Yves (June 1993); “The Social Organization of Time”, Futures, Vol. 25, No: 5.

BOULIN, Jean-Yves/CETTE, Gilbert/TADDEI, Dominique (June 1993); “A Major Change in Working Time”, Futures, Vol. 25, No: 5.

CORE, Françoise (February-March 1994); “Women and the Restructuring of Employment”, The OECD Observer, No: 186.

DAY, Peter R. (1993); Sociology in Social Work Practice, Hong Kong.

ERENSAL, Yasemin Claire (1993); “Vardiya Çalışmasının Fizyolojik, Psikolojik ve Sosyolojik Kriterler Eşliğinde Ergonomik Tasarımı”, 4. Ergonomi Kongresi, MPM Yayın No: 509, İzmir.

ERENSAL, Yasemin Claire (1995); “Vardiya Çalışmasına Uyumu Etkileyen Faktörler ve Bu Faktörlerin Ergonomik Vardiya Tasarım Modellerinde Gösterimi”, 5. Ergonomi Kongresi, MPM Yayın No: 570, İstanbul.

ERKAN, Necmettin (1995); Ergonomi, MPM Yayın No: 373, Ankara.

GÖNEN, Emine/HABLEMİTOĞLU, Şengül/ÖZMETE, Emine (1998); “Kadının İş Rollerini ve Stres”, 6. Ergonomi Kongresi, MPM Yayın No: 622, Ankara.

GREENHAUS, Jelfery H. (1989); “The Intersection of Work and Family Roles; Individual, Interpersonal and Organizational Issues”, Edt.; Elizabeth B. Goldsmith, Work and Family: Theory, Research and Applications, London.

İNCİR, Gülten (1998); Çoklu Vardiya Çalışmasının Ergonomik Tasarımı, MPM Yayın No: 624, Ankara.

KARAGÜVEN, M. Hülya/BERK, Şaban (2001); “Türkiye ve Almanya’da Üretim Sektöründe Çalışanlarda Vardiyalı Çalışma Sisteminin Kaygı ve Öfke Düzeyine Etkisi”, 8. Ulusal Ergonomi Kongresi, 25-26 Ekim 2001, DEÜ., İİBF., İzmir.

KHALEQUE, A. (February 1999); “A Sleep Deficiency and Quality of Life of Shift Workers”, Social Indicators Research, Vol. 46, Issue: 2.

KHLAT, Myriam/SERMET, Catherine/PAPE, Annick Le (June 2000); “Women’s Health in relation with their Family and Work Roles: France in the Early 1990s”, Social Science & Medicine, Vol. 50, Issue: 12.

KORAY, Meryem (1993); Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri, Basisen Yayını, İstanbul.

KORAY, Meryem/DEMİRBILEK, Sevda/DEMİRBILEK, Tunç (Aralık 1999); Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği, KSSGM Yayını, Ankara.

KOZAK, Meryem Akođlan (2000); “Konaklama Sektöründe Esnek Çalışma: Yöneticilerin Part-Time Çalışanlarla İlgili Algılamaları Üzerine Bir Araştırma”, Verimlilik Dergisi, Sa: 1.

McGLEN, Nancy E./O’CONNOR, Karen (1983); The Struggle for Equality in the 19th&20th Centuries Women’s Rights, New York.

MILKOVICH, George T./BOUDREAU, John W. (1988); Personel/Human Resource Management, Fifth Edition, Homewood.

MOEN, Phyllis (1992); Women’s Two Rolles: A Contemporary Dilemma, New York.

NAZLI, Aysin Ok (1998); “Evli Kadın, Çalışma Yaşamı ve Normatif Öncelik Sorunu”, Sosyoloji Dergisi, E.Ü., Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir.

NOCK, Steven L. (1987); Sociology of the Family, New Jersey.

ÖZEVREN, Mina (1987); İşletmelerde Çalışma Saatleri Programları ve Marmara Bölgesindeki Uygulama, Basisen Sendikası Yayın No: 13, İstanbul.

PRESSER, Harriet B. (February 2000); “ Nonstandard Work Schedules and Marital Instability”, Journal of Marriage&the Family, Vol. 62, Issue:1. (<http://ehostgw3.epnet.com>) (html formatında olduğundan sayfa numarası belli değildir)

PERRY-JENKINS, Maureen/REPETTI, Renal/CROUTER, Ann C. (November 2000); “Work and Family in the 1990s”, Journal of Marriage & the Family, Vol. 62, Issue: 4. ([wysiwg://223/http://chostgw5.cpnct.com](http://chostgw5.cpnct.com)) (html formatında olduğundan sayfa numarası belli değildir)

SUTHERLAND, Valerie J./COOPER, Carry L. (1995); “Out of Frying Pan Into the Fire: Managing Blue-Collar Stress at Work”, Ed.: Lois E. Tetrick/Julian Barling, Changing Employment Relations: Behavioral and Social Perspectives, Washington D.C.

SÜREKLİ, Derya (14-16 Ekim 1999); “İş Saatlerinin ve Eve Ait Sorumluluklarının Subjektif Yorgunluk ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi”, 7. Ulusal Ergonomi Kongresi, Adana.

TINAR, Mustafa Y. (1996); Çalışma Psikolojisi, İzmir.

TUNCAY, A. Can (1995); "Çalışma Süreleri ve İstihdam Türlerinde Esnekleştirme", Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler-Esneklik, Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara.

VAYDANOFF, Patricia (1989); "Work and Family: A Review and Expanded Conceptualization", Edt.: Elizabeth B. Goldsmith, Work and Family: Theory, Research and Applications, London.

WASHINGTON, Sally (June-July 1992); "Women at Work", The OECD Observer, No: 176.

WHITE, Lynn/KEITH, Bruce (May 1990); "The Effect of Shift Work on the Quality and Stability of Marital Relations", Journal of Marriage&The Family, Vol. 52, Issue: 2. (wysiwg://354/http://chostgw5.cpnet.com) (html formatında olduğundan sayfa numarası belli değildir)

YERLİKAYA, Necla/YILDIRIM, Ufuk/BUMİN, M.A. (Temmuz-Eylül 1999); "Çalışan Kadınların Zamanı Kullanma ve Sağlık Açısından Sorunlarının Değerlendirilmesi", Sağlık ve Toplum Dergisi, Yıl: 9, Sa: 3.